

Беценко Т. П.,

доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови і літератури
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОНЯТТЯ ЕСТЕТИКИ МОВИ

Анотація. У статті засвідчено спробу з'ясувати поняття естетики мови як її феноменальну рису. Естетику мови осмислено як характерну її ознаку, властивість одиниць усіх рівнів створювати емоційність вислову, здатність надавати думці емоційно-експресивного забарвлення, продукувати оцінність; Естетика мови – також спроможність її одиниць на основі прихованої («затертої») чи оприявленої образності продукувати емоційно-експресивне забарвлення думки; потенційна особливість одиниць усіх рівнів генерувати почуттєвість, емоційність, оцінку. Встановлено, що водночас естетика мови (одиниць усіх її рівнів) як знакова і надзнакова субстанція виявляється у здатності фіксувати (позначати, передавати) психічні й фізичні відчуття людини, її спроможність відчувати, сприймати навколишнє середовище. У результаті виникає естетичне почуття – емоційна реакція людини на естетичні цінності, оприявлені за допомогою мовних знаків.

Естетику мови співвіднесено з поняттями конотації, стилістичного ефекту (маркованості).

Спостережено, що у мові є слова з помітним естетичним змістом, слова з виразною емоційною оцінкою.

Мова (у текстовій реалізації) здатна продукувати всі різновиди емоцій – як позитивні, так і негативні (радість, сум, сором, засудження або піднесення, схвалення, осміяння, заздрість та інші). У свою чергу, емоції породжують емоційні реакції (наприклад, страх, гнів) та емоційні стани (збудження, пригнічення (депресія), страх, тривогу).

Особливою цариною естетичного визнано художню мову (мову художньої творчості), словесно-образну організацію фольклорних жанрів.

Ідеалізація і символізація художньо-образної дійсності створюються завдяки і на основі одиниць усіх рівнів мовної структури (дознакових, напівзнакових, знакових і суперзнакових) і реалізуються у мовній/мовленнєвій практиці мовноносіїв.

Ключові слова: естетика мови, слово-знак, образні одиниці, словесно-образні знаки, естетика висловлення, конотація, оцінка.

Постановка проблеми. Мова – унікальна за своєю природою. Феномен мови полягає в тому, що вона вирізняється емоційно-експресивним, оцінним, художньо-образним чи маркованим змістом, який притаманний її одиницям безпосередньо чи може виявлятися опосередковано, у конкретному слововживанні, у випадку переосмислення, підтекстового сприйняття (на тлі контексту). У зв'язку з цим постає потреба конкретизувати, уточнити зміст поняття **естетика мови**, що ще не знайшло цілісного наукового обґрунтування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття естетики мовних одиниць розглядали Я.І. Гарасим, І.С. Грицютенко, В.В. Жайворонок, С.Я. Єрмоленко, Л.О. Ставицька, В.А. Чабаненко.

Мета статті – окреслити сутність поняття *естетика мови*.

Виклад основного матеріалу. Складне, об'ємне, неоднозначне поняття **естетичного змісту (естетичного слововираження, естетичного висловлення)** у мові перетинається, взаємодіє (співдіє) з такими поняттями, як стилістичний, емоційний, емоційно-експресивний (експресія, експресивний), емотивний, емоційно-оцінний (оцінність), емоційно-забарвлений, образний (образність), художньо-образний, художньо-виразовий, переносно вживаний, маркований (маркованість), поетика (поетичний), конотація (конотативний), гармонійний (гармонія, гармонійність), евфонія, какофонія, милозвучний (немилозвучний), настроєвість тексту тощо.

Естетика мови – характерна її ознака, властивість одиниць усіх її рівнів створювати емоційність вислову, здатність надавати думці емоційно-експресивного забарвлення, продукувати оцінність; це також спроможність одиниць мови на основі прихованої («затертої») чи оприявленої образності продукувати емоційно-експресивне забарвлення думки; потенційна особливість одиниць усіх рівнів генерувати почуттєвість, емоційність, оцінку.

Естетика і емоційно-експресивне забарвлення мовних одиниць.

Розуміння естетики мови (насамперед – естетики її знакових одиниць) тяжіє до усвідомлення того, що в певній мовній одиниці різним способом засвідчене переживання людиною свого ставлення до дійсності, до особистого й навколишнього життя; у зв'язку з цим естетика мовних знаків осмислюється як душевне переживання, почуття особистості (емоція), втілене в слово, висловлення, думку. Щодо власне мови поняття **емоційний** тлумачиться так: «який належить до вираження почуттів, переживань, настроїв, суб'єктивного ставлення. *Емоційне забарвлення. Емоційна оцінка. Емоційне слово* – слово, основним змістом якого є вираження почуттів» [3, с. 75]; **експресія** – як «виразність, підкреслене виявлення почуттів, переживань»; «виразово-зображальні особливості мови, що виявляються в лексичних, словотворчих і граматичних засобах (в експресивній лексиці, особливих афіксах, тропях, стилістичних фігурах) і які надають мові образності та емоційної забарвленості» [3, с. 75]. Естетика мови (одиниць всіх її рівнів) як знакова і надзнакова субстанція виявляється у здатності фіксувати (позначати, передавати) психічні й фізичні відчуття людини, її спроможність відчувати, сприймати навколишнє середовище. Виникає естетичне почуття – емоційна реакція людини на естетичні цінності, оприявлені за допомогою мовних знаків. Наприклад, естетика властива таким народним назвам рослин, як *невісточка, молодило, чортополох, чорнобривці, звіробій, материнка, чистотіл, собача кропива, золототисячник, рум'янок, ведмеже вухо, стосильник, коровки-колючки, болиголов* та інші; а також наймену-

ванням грибів: *гноювик, гноювик чорнильний, біда поганка, хибна лисичка, сатанинський гриб, чортів гриб, гірчичний гриб, жовчний гриб, мухомор смердючий*. За кожним народним найменуванням – багатомісячний практичний досвід.

Імовірна естетика (тобто емоційність, експресивність, оцінність) як художнього слова, так і слова як мовної одиниці взагалі може бути негативною і позитивною. Без відповідного контексту помітною виявляється естетика мовних знаків, закладена потенційно у їхньому денотативному змісті: *краса, потворність, герой, зрадник, запроданець, війна, розвал, любов, кохати, нищість, лінивий, задрість, нахаба, нахабний, смердіти, ароматний, занепад, розквіт, духовний, підлий, сармонійний, витончений, граціозний, підступницький, дурень, талановитий, геній, здібний, щастя, задоволення, горе, сум, журба, надія, безнадія, ненависть, хороший, поганий, добрий, злий, нікчемний, грандіозний, величний, мізерний, ворог, боягуз, злодій, красти, злочинець, бандит, фальшивий, підробний, жахливий, смерть, смертельний, небезпека, ніжний, радість, плакати, крик, святий, добро*.

Емоційність притаманна словам, що називають різні почуття – радість, гнів, горе, захоплення, огиду; виражають якісну оцінку предметів та явищ. Такі слова містять емоційний елемент уже у своєму лексичному значенні. Позитивне емоційне забарвлення характерне, наприклад, для слів *добро, добробут, щастя, радість, натхнення, жага, кохання, повага, шана, шанобливий, гречний, рідний, любий, щедрий, ніжний, турботливий, чарівний, ласкавий, приємний, вабити, радіти, тріумфувати, любити, кохати*. Негативну емоційність (сумний настрої) фіксують лексеми *туга, розпач, жаль, сум, журба, розлука, відчай, сумний, журливий, розпачливий, журитися, сумувати, злитися*.

Є ціла низка слів, які мають помітний відтінок урочистості: *гідний, гідність, почесний, вітчизна, батьківщина, велич, подвиг, ратний, провісник, поборник, визвольний, величний, вікопомний, доленосний, нездоланий, возвеличити*. На урочисто-піднесений лад потенційно налаштовують, як правило, старослов'янізми: *трудящий, грядущий, невмирущий, глава, глашатай, пророк, благовісник, благословенний, блаженний, благодатний, священний, праведний, достойний, златоглавий, благовістити, воздвигнути, благоговійно, утверждати, страждати, воздвигнути, соратник, добродійство, предтеча, мислитель, святиня, молитва, богослов, добродушний, воскреснути, возвістити, премудрий*.

Емоційне звучання деяких слів досягається за допомогою:

а) пестливих суфіксів: *тепленько, любенький, любісінько, тонюсінький, зеленесенький, матінка, матуся, матусенька, таточко, татусь, сестриця, сеструня, сестриченька, дівчинонька, голубононька, зіронька, гайочок, миленький, милісінький, рідненький, ріднесенький, ріднісінький, стежечка, ялущко, грушка, столик, носик, чорнявенький, білявенький; земляця, травиця;*

б) згрубілих суфіксів: *ножище, голосище, ручище, бабище, хлопчисько, дівчисько, чолов'яга, п'янюга, багнука, писака, старезний, грубезний, злодюга, дідуган, старигайло, зміюка*.

Нейтральні слова набувають позитивного чи негативного емоційного забарвлення – естетичного змісту, якщо їх вжито в переносному значенні: *Позирав щораз в віконце, чи не трапиться вона, його щастя, його сонце, його зіронька ясна* (П. Грабовський).

Емоційно-експресивним відтінком позначені словосполучення, засвідчені у фольклорі: *битий шлях, сизий орел, ясний*

сокіл, ясний меч, ясне сонце, буйний вітер, чисте поле, широкий степ, біле тіло, карі очі, руса коса, чорні брови, бистра вода, зелена діброва, ясен місяць, чорний ворон, біла сорочка. Так само є низка книжних словосполучень (публіцистичного, наукового стилю), яким властивий стилістично-оцінний відтінок: *тіньова економіка, крилаті вислови, посттоталітарне суспільство, тоталітарний режим, тривожний сигнал, ідеологічні супротивники, злочинні дії, Білий дім*. Отже, естетика характерна для художньої і нехудожньої мови.

Отже, мова (у текстовій реалізації) здатна продукувати всі різновиди емоцій – як позитивні, так і негативні (радість, сум, сором, засудження або піднесення, схвалення, осміяння, задрість та інше). У свою чергу, емоції породжують емоційні реакції (наприклад, страх, гнів) та емоційні стани (збудження, пригнічення (депресію), страх, тривогу). Емоційний стан є мінливим психічним явищем: веселий настрої може змінюватися на сумний, спокійний – на тривожний, пригнічення – активністю. Емоції, спричинені сприйняттям художньої творчості, образного слова, впливають на створення настрою людини. Наприклад:

Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами!
Нащо стали на папері
Сумними рядами?..
Чом вас вітер не розвіяв
В степу, як пилину?
Чом вас лихо не приспало,
Як свою дитину?..

Бо вас лихо на світ на сміх породило,
Поливали сльози... Чом не затопили,
Не винесли в море, не розмили в полі?
Не питали б люди, що в мене болить,
Не питали б, за що проклинаю долю,
Чого нуду світом? «Нічого робить», –
Не сказали б на сміх...

Квіти мої, діти!
Нащо вас кохав я, нащо доглядав?
Чи заплаче серце одно на всім світі,
Як я з вами плакав?.. Може, і вгадав... (Т. Шевченко).

Помітно, що лексеми з емоційно-експресивним забарвленням *лихо, сумними, сльози, болить, заплаче* разом з іншими засобами (інтонацією, питальними реченнями) формують відповідну тужливу настроєвість тексту.

Естетика і оцінність (оцінка, оцінне забарвлення) мовних одиниць.

Оцінка – думка мовця, виражена в слові, висловленні, тексті, про якість, характер, значення і т. ін. кого-, чого-небудь; визначення якості, цінності, достоїнства; розуміння, визнання достоїнства, позитивних якостей, цінності, вартісності, ваги і т. ін. кого-, чого-небудь; визначення як позитивних, так і негативних рис, ознак, властивостей, якостей; формування уявлення, висновку про кого-, що-небудь, визначення суті, характеру, значення, ролі і т. ін. чогось.

У мові термін **оцінка** має кілька значень: «1. Складник конотативного компонента семантичної структури мовної одиниці, який репрезентує ставлення носіїв до позначеного за абсолютною шкалою «добре – нейтрально (байдуже) – погано» і відносною шкалою «краще – так само добре – так само ней-

трально – так само погано – гірше». 2. «Текстова категорія, підпорядкована інформативності, яка виражає ставлення адресанта (автора), його функції в тексті, дійових осіб, імовірного реального чи модельованого авторською свідомістю гіпотетичного читача до описуваних подій, явищ, осіб, їхньої поведінки за абсолютною шкалою «добре – нейтрально (байдуже) – погано» і відносною шкалою «краще – так само добре – так само нейтрально – так само погано – гірше» з урахуванням інших різновидів аксіологічної модальності». 3. «Різновид модального висловлення, який відображає аксіологічний план ситуації, позначеної повідомленням» [10, с. 438–439].

Очевидною буде оцінка явищ, предметів та ін., здійснювана за допомогою прикметників *гидкий, бридкий, огидний, огидливий, гидотний, осоружний, препозаний; відлюдкуватий, відлюдний, нелюдимий, вовкуватий, дикий; гарний* (про людину), *красивий, вродливий, хороший, славний, ладний; іменників гидота, бридота, мерзота, скверна заст.*, сквернота *книжн., заст.* Звичайно, оцінка перетинається з емоціями та експресією.

Естетика і конотація мовних одиниць.

Мова повсякчас тягнє до природження смислів, до ускладнення семантики мовної одиниці, до її внутрішньої видозміни. При цьому орієнтація на естетичний зміст – безсумнівна. Візьмемо, для прикладу, лексему **яблуко**, семантика якої, враховуючи багатовіковий людський досвід у різних сферах життєдіяльності, прагне до конотації – додаткового компонента значення мовної одиниці, що «доповнює її предметно-логічний зміст суб'єктивними відтінками оцінки, емоційності, експресивності, функціонально-стилістичної забарвленості, а також відтінками, зумовленими соціальними, ідеологічними, культурними, ситуаційними аспектами комунікації» [10, с. 249].

ЯБЛУКО, а, сер.

1. Плід яблуні (перев. кулястої форми). Надворі схопився вітер. Яблуні загойдали гілками.. На стіл посипались яблука (Нечуй-Левицький, VII, 1966, 106); * *У порівняннях*. Від ситої їжі стала вона кругла, як яблуко (Олесь Донченко, V, 1957, 30); Червонобоким яблуком округлим Скотився день, доспілий і тяжкий (Максим Рильський, I, 1960, 258).

♦ **Недалеко відкотиться яблуко від яблуньки (яблуні)** див. відкочуватися; **Яблуко розбрату** див. розбрат I; **Яблуку ніде впасти** – надзвичайно тісно від великого скупчення людей. Під високим тином, коло сільради, ніде яблуку впасти. Збіглися старі й малі з усього кутка (Василь Кучер, Трудна любов, 1960, 156).

2. Предмет або плід, що має кулясту форму. Затамувало віддих усе віче, стежило за князем, а той витримував урочистість миті, поклав руку на яблуко меча (Павло Загребельний, Диво, 1968, 431).

▲ **Адамово яблуко** див. адамів; **Очне яблуко** див. очний.

♦ **У яблуках** – з круглими темними плямами на шерсті (про масть коней). Сірий у яблуках колгоспний рисак розмашисто ударив копитом (Юрій Збанацький, Таємниця..., 1971, 492).

3. Уживається як складова частина деяких ботанічних назв.

Земляне яблуко: а) (діал.) гриб трюфель; б) (заст.) картопля. Майже сто років російські селяни називали картоплю «земляним яблуком» (Наука і життя, 8, 1969, 25); в) (діал.) цикламен. Поруч з повсюдною назвою рослини – «цикламен» (від грецького слова, що означає «коло»), побутують і такі: «земляні яблука», «свиняча картопля», «земляні каштани»

(Знання та праця, 1, 1974, 29); **Райські яблука** див. райський [СУМ 11, с. 619].

Фразеологізм **яблуко розбрату** (варіанти **яблуко незгоди, яблуко чвар** (грец. to melon tes Eridos)) – вислів, пов'язаний із міфом про яблуко, що його богиня чвар Ерида підкинула гостям на весіллі Пелея та Фетіди; означає «причина ворожнечі, суперечок, незгод між ким-небудь».

У Біблії слово **яблуко** вживається 5 разів. Згідно з легендою, Адам і Єва, не послуховавши волі Бога, скуштували плод з дерева пізнання добра і зла. Цим плодом нібито було яблуко, яким Змій спокусив Єву в райському саду до гріха.

У народному побуті з яблуком в українців пов'язано багато ритуалів, обрядів. Згадаймо, скажімо, яблучний Спас.

На підставі низки фактів можна стверджувати, що лексема **яблуко** набула додаткової конотації – «заборонений плід», а також «родючість». У поезії В. Голобородька «Яблуко добрих вістей» лексема **яблуко** отримує додаткове емоційно-експресивне забарвлення – «достаток», «родючість», «звістка про щось добре»: Яблуко упало у траву – / гучно гупнуло / у дно серпневої тиші, / аж прокинувся я від луни, / і мені, пробудженому серед садка, / разом дійшло до свідомості – / яблуко впало! / Упало яблуко, / віщучи про осінь. / Отак осінь постукала до людей / падінням яблука – / і вже заходить у гості / і приносить у подарунок добрі вісті: / про обжинки по багатому урожаї у колгоспному полі, / про весілля на усіх вулицях у нашому селі, / про проводи хлопців до війська по всій Україні! / І подумалося мені, / п'ятнадцятирічному, / що добре бути яблуком серпневого садка / із його здатністю будити людей. / «Яблуко, яблуко, / навчи і мене / падати отак щедро в серця людей / із добрими вістями!» (1963).

Як одне з основних понять стилістики, що означає додаткові семантичні і стилістичні відтінки, які «накладаються на основне значення слова в процесі комунікації і надають вислову експресивного забарвлення, певного тону, колориту» [9, с. 441]; як «додаткове значення слова, словосполучення чи виразу, його супровідні семантичні чи стилістичні відтінки», що «нашаровуються» на основне значення і слугують для вираження різних експресивних, емоційно-оцінних забарвлень і «можуть надавати висловленню урочистості, невимушеності, фамільярності тощо» [3, с. 110], конотація за своєю внутрішньою природою, за своїм призначенням орієнтована на те, щоб максимально естетизувати думку, стилістично тонувати її.

Слушно, що «конотація є власне конотативною інформацією, паралельною і додатковою до денотативно-десигнативної (предметно-понятійної), яка надає мовній одиниці можливість виконувати експресивну функцію», «додаткове, супровідне, але суттєве значення (барву), що постійно повертає нас з абстракцій мови до конкретного життя» [9, с. 828]. Конотація тісно корелює з поняттям емоційність, також переносне уживання слова. Порівняйте, наприклад:

ШКА́ПА, и, жін. 1. Заморений, слабосилий, худий кінь. *По дворі скрізь валялись купи неприбраного гною, бігали собаки, никали худі шкапи* (Нечуй-Левицький, I, 1956, 167); * *Образно. – Пора зіпхнути Михая з кульгавої шкапи монархії...* (Михайло Чабанівський, Балканська весна, 1960, 292); / розм. Те саме, що кінь 1. *Між зеленим кострубатим чагарником заманячить де-не-де спутана шкапа. То хлопці пасуть коней*

(Михайло Коцюбинський, I, 1955, 460); 2. перен., розм., зневажл. Фізично слаба, виснажена, нездатна до роботи людина [СУМ 11, с. 470].

ХАЛУПА, и, жін. Невелика убога житлова будівля; злиденна хата. *Замість якоїсь прохацької халупи або землянки вона несподівано опинилась в чистому житлі* (Нечуй-Левицький, IV, 1956, 308); // Невелика занедбана господарська будівля або виробниче приміщення. *На місці напівкустарних цехів і старих халуп, де випускалося дрібне устаткування для цукрових і виноробних заводів, вирости величезні виробничі корпуси* (Наука і життя, 2, 1960, 25) [СУМ 11, с. 14].

АНГЕЛ, а, чол. 1. У релігійному культурі – надприродна істота, посланець, вісник бога; зображується звичайно у вигляді юнака з крилами. *Якби ангел з неба прилетів в Горобцівку, то й він не помирив би їх* (Нечуй-Левицький, IV, 1956, 132). 2. чий, перен., заст. Захисник або заступник; охоронець. – *А знаєш, Густочко, пан Борис для молодих жіночок небезпечний чоловік!.. Так що, я буду твоїм добрим ангелом і заберу його від тебе* (Іван Франко, III, 1950, 418). 3. перен., заст. Про людину (переважно жінку), що відзначається красою чи добрістю, лагідністю або зробила чи робить кому-небудь щось гарне, приємне. – *Полю, здрастуй! Скоріше, бо ми запізнимось. А ось і водичка мінеральна й помідорчики. Ти у мене ангел!* (Павло Автомонов, Щастя..., 1959, 10) [СУМ 1, с. 44].

ЯНГОЛЬСЬКИЙ, а, е, розм. 2. перен., заст. Який відзначається ласкавістю, ніжністю, добротою тощо. *Янгольський голосок, а чортова думка* (Українські народні прислів'я та приказки, 1955, 153) [СУМ 11, с. 646].

Конотація може створюватися або підсилюватися відповідними словотвірними афіксами:

ЯНГОЛЯ, яти, сер. 1. Зменш.-пестл. до янгол. *Здається, двоє неповинних янголят злетіли з самого неба, усілися у невеличкій хатці, на невеличкій постельці і завели свою голосну й радісну пісню...* (Панас Мирний, I, 1954, 207).

2. перен., заст. Про дівчинку або хлопчика, які відзначаються своєю красою, невинністю, ніжністю. – *Ач, розвелось розпутства! Ач! Дивитися бридко. З виду янголя, а в душі гаденя* (Яків Баш, На.. дорозі, 1967, 183) [СУМ 11, с. 645].

ЯНГОЛЯТКО, а, сер. Пестл. до янголя. *Незабаром Чайчиха входить до просторого кабінету Стадницького, і її осліплює яскраве сяйво великої, мов сонце, люстри. Від неї в'яжуться примхливі тіні на ліпленій стелі, на якій весело кружляють ситі янголятка* (Михайло Стельмах, I, 1962, 296). [СУМ 11, с. 646].

ЯНГОЛЯТОЧКО, а, сер. Пестл. до янголятка. *Панночку вмовляє [стара]: – Не плач, не плач, янголяточко моє* (Марко Вовчок, I, 1955, 109) [СУМ 11, с. 646].

ДИДУГАН, а, чол. Збільш. до дід 2. – А се сліпенький дід (хазяйка показала на столітнього дідугана, що сидів на покуті, схиливши бідолашну свою голову на груди) (Олекса Стороженко, I, 1957, 79); * *Образно. – Здрастуй, Києве! Здрастуй, тисячолітній дідугане!* (Іван Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 104);

* *У порівняннях. Ось дуб.. Один, немов старий-старий дідуган, стоїть він серед поля і до чогось пильно прислухається* (Юрій Збанацький, Єдина, 1959, 7) [СУМ 2, с. 299].

ДІДИЩЕ, а, чол. Збільш. до дід 2. *Попхались к берегу поближче, Прийшли на самий перевіз, Де засмальцьований дідище Вередував, як в греблі біс* (Іван Котляревський, I, 1952, 132) [СУМ 2, с. 299].

Прикладом творення конотативного значення може бути поезія М. Вінграновського:

У ластівки – **ластовенятко**,
В шовковиці – **шовковенятко**,
В гаю у стежки – **стеженятко**,
У хмари в небі – **хмаренятко**,
В зорі над садом – **зоренятко**
Вже народилися.

Лиш зажурилися

Старезна скеля над **урвищем**

Та дуба всохле **стовбурище**. (М. Вінграновський).

Естетика і маркованість мовних одиниць.

Естетика мовних одиниць пов'язана з поняттям маркованості. На думку вчених, термін **маркований** «вживається у виразі «стилістично маркований», тобто такий елемент, що має стилістичне значення або забарвлення» [9, с. 442]. **Марковані слова** – «слова, які вживаються переважно в одному чи двох стилях мови, тобто функціонально обмежені» [5, с. 358].

Отже, маркованість одиниць мови ґрунтується на їхній стильовій належності, стильовій закріпленості (сфері використання) і стилістичній виразовості. Наприклад, вульгаризми, просторіччя є елементами розмовної мови; поетизми – художньої; канцеляризми – офіційно-ділової, книжної. У словниках наявні відповідні позначки для таких одиниць: *терм., фолькл., техн., розм., діал.* та ін. Їхня стилістична закріпленість – завжди очевидна. Якщо такі одиниці потрапляють «не в своє» мовне середовище, вони одразу стають помітними і виразовими. Наприклад: «В о з н ы й. Ізложенні в отвітних річах твоїх резони суть – тее-то як його – для любові ничтожні. Узвльенное частореченною любовію серце, по всім божеським і чоловічеським законам, не взираєть ні на породу, ні на літа, ні на состояніє. Оная любов все – тее-то як його – ровняєть. Рци одно слово: «Люблю вас, пане возний!» – і аз, вишеулом'янутий, виконаю присягу о вірном і вічном союзі з тобою» (І. Котляревський «Нагалка Полтавка»). Маркованістю відзначаються лексеми з відповідними позначками в синонімічному ряду: гарний (про людину, її риси), красивий, вродливий (уродливий), хороший славний, ладний, доладний, красний (красен) *фолькл.*, гожий *фолькл.*, пригожий *фолькл.*, ловкий *розм.*, красовитий *розм.*, благоліпний *книжн.*, заст., преподобний *книжн.*, заст., сподобний *книжн.*, подобний *діал.*, файний *діал.*, хосний *діал.*, лепський *діал.*, шпетний *діал.*, хупавий *діал.*, вальний *діал.*, прекрасний, чудовий, пречудовий *підсил.*, чарівний, пишний, препишний *підсил.*, прегарний *підсил.*, казковий, дивний, чудесний, пречудесний *підсил.*, *розм.*, преславний *розм.*, пречудовий *розм.*, прехороший *розм.*, мальований *розм.*, розпрочудесний *розм.*, розчудесний *розм.*, [11, с. 330]. Маркованими в цьому синонімічному ряду є одиниці з позначками *фолькл.*, *розм.*, *книжн.*, *діал.*, *підсил.*

Естетичний зміст притаманний стилістично забарвленій, стилістично маркованій лексиці – одиницям, що містять сти-

лістично-оцінний відтінок: **книжній піднесеній лексичній**: *таємничість, тайна, мисль, бентежити, бентежність, торжество, благоговіння, тріумф, урочистість, пестливий, лагідний, глава, страж, воїн, чадо, десниця, злото, вуста, жага, перст, достойний, волелюбний, златоглавий, праведний, пророк, благоговійно, незборимий, біблійний, святість*; **поетизмам**: *легіт, серпанок, рахманний, відлуння, могуття, борня, виднокрай, розмай, блакить, ладо, дівчинонька, козаченько, лебідонька, живодайний, синь, криця, легкокрилий, гартований, золототканий, осяйний, надхмарний, гожий, зоріти, линутти, передгрозя, марево, далеч, гомін, нестяма, жар-птиця, масво, знамено, запашний, п'який, стоголосий, безмовний, смарагдовий, елегійний, джерельно-чистий, незорий, неказаний, химерний, моторошний, гармонійний, тернистий, сягати, щеміти, витися, зіпхати, спрожогу, знецацька, навсібіч, небокрай, злото, шати, приваба, плугатар, духмяний, сизокрилий, квітнути*; **етнографізм** (українізм): *вишиванка, горнятко, хата, паляниця, дідух, стожари*; **розмовно-побутовій лексичній**: *дурниці, відлюдько, замазура, релетувати, шастати, хуткий, бабахнути, канючити, лупцювати, лахміття*; **розмовно-просторічній лексичній**: *добряк, базіка, гульвіса, морока, панькатися, комизитися, кумекати, ушитися, збіговисько, приндитися, забр'оханий, підтоптаний, лупатий, балакати, вештатися, гультяй, діляга*; **вульгаризм**: *ника, морда, фізіомія, негідник, потвора, нікчемний, мерзенний, мерзотник, шахрай, дурило, хамло, хам, гадина, шкуродер, паскудний, ледащо, неотеса, бруталний, осоружний*; **діалектним словам**: *файний, легінь, трембіта, газдувати*.

Позитивний естетичний зміст характерний для народнопоетичної лексики, вживаної в народних піснях, думках тощо: *бранець, гожий, лілея, розмай-зілля, лебідонька, голубонька, щастя-доля, хліб-сіль, батько-мати, калина-малина, час-година*.

Естетика і переносне значення та переносне вживання мовних одиниць.

Грунтом для формування естетики мови є розвиток у слові переносного значення, під яким розуміють – «одне із значень багатозначного слова, що пов'язане з основним значенням і виникло внаслідок перенесення назви на інший предмет чи явище за суміжністю чи функцією. <...> Переносне значення ускладнюється стилістичними чи емоційно-експресивними відтінками» [3, с. 88]. Наприклад, прямі значення слів **гострий, сонце** слугували розвиткові переносних значень:

ГОСТРИЙ 1. Який має колючий кінець або ріжучий край; здатний колоти або різати. Крикнула Олександра ридючи.. та й звалилась, як трава на гостру косу (Марко Вовчок, I, 1955, 33); (пряме значення) і переносні значення: **Гострий на слово (язик і т. ін.)** – який влучно, дотепно говорить. [Іван:] Гострий ти на слова, та який то з тебе на ділі козак? (Степан Васильченко, III, 1960, 24); **Гостре питання; Гостра проблема** – назріле, але складне для розв'язання завдання; болюче питання. Тепер ніхто вже не знімав гострих, пекучих питань, як першого дня, коли Кирило приїхав на дачу (Михайло Коцюбинський, II, 1955, 220); **Квартирна проблема**, виявляється, була й тут гострою (Любомир Дмитерко, Розлука, 1957, 295) [СУМ 2, с. 144].

СОНЦЕ 1. Центральне небесне світило сонячної «системи, що має форму гігантської розжареної кулі, яка випромінює

світло й тепло. Сонце виглянуло з-за діброви, неначе висунуло золоте чоло з пучком золотих кучерів навкруги (Нечуй-Левицький, VII, 1966, 89); * *У порівняннях*. Її осліплює яскраве саяво великої, мов сонце, люстри (Михайло Стельмах, I, 1962, 296) (пряме значення) і переносні: **4.** перен. Про те (того), хто (що) є джерелом життя, втіхи, радості і т. ін. для когось. Нема мого миленького, Нема мого сонця; Ні з ким мені розмовляти, Сидя у віконця (Українські народні ліричні пісні, 1958, 317); * *У порівняннях*. Раз у раз щасливо, як на сонце, позиркує [мати] на сина (Олесь Гончар, Тронка, 1963, 148). **5.** перен. Те, що освітлює шлях, той, хто веде за собою (у житті, боротьбі і т. ін.); провідна зоря. [Тірца:] Близько день! В новій славі сонце просіє, згине ніч! (Леся Українка, II, 1951, 151); // *чого, у сполуч.* з ім. правда, воля, свобода, слава, щастя і т. ін. Означає те, на що вказують названі іменники. Тоді, як грім під час негоди Впаде на голову катів, Нам сонце правди і свободи Засяє в тисячах огнів (Микола Вороний, Вибр., 1959, 201); // *Що-небудь світле, хороше, прекрасне*. Нове життя прорвалось до сонця, до світла, до перемоги! (Олександр Довженко, I, 1958, 460); // *Тепло, приязнь, людяність*. Мене тішить, що в Гнатюковім серці багато сонця, од якого і тепло і ясно його приятелям (Михайло Коцюбинський, III, 1956, 392) [СУМ 9, с. 458].

Плідною царинною формування естетичного потенціалу мовних одиниць виступає переносне вживання слів і висловлень, тобто творення оказіональних значень.

Наскрізно естетичною є мова художньої творчості. Власне кажучи, художня мова – джерело творення образності, емоційності, отже – естетики висловлення.

Висновки. Отже, мова за своєю природою – категорія естетична. Різномірним мовним одиницям притаманний естетичний зміст, що засвідчений безпосередньо чи опосередковано (приховано). Різномірне, багатомісто може естетизуватися будь-який мовний знак (без винятку). Створенню естетичного змісту, естетичного ефекту висловлення можуть слугувати різні мовні одиниці (словотвірні, лексичні, граматичні). Естетика мови пов'язана з експресією, оцінністю, маркованістю мовних одиниць, їхньою здатністю набувати переносного значення та бути джерелом для творення оказіональних значень. Образність, художність тексту – показник його естетичного потенціалу.

Література:

1. Беценко Т.П. Естетика мови українських народних дум : монографія / МОН України, Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка. Суми, 2019. 227 с.
2. Ващенко В.С. Стилістичні явища в українській мові : учбовий посібник для студ. філол. фак. ун-тів. Ч. 1. Харків : Вид-во Харків. держ. ун-ту, 1958. 228 с.
3. Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів. Київ : Вища школа, 1985. 360 с.
4. Гарасим Я.І. Національна самобутність естетики українського пісенного фольклору. Львів, 2010. 376 с.
5. Дудик П.С. Стилістика української мови : навч. посібник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2005. 368 с.
6. Єрмоленко С.Я. Мовно-естетичні знаки української культури. Київ : Інститут української мови НАН України, 2009. 352 с.
7. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
8. Кононенко В.І. Символи української мови. Київ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника. Київ ; Івано-Франківськ, 2013.
9. Мацько Л.І., Сидоренко О.М., Мацько О.М. Стилістика української мови. Київ : Вища шк., 2003. 462 с.

10. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 718 с.
11. Словник синонімів української мови : у 2 тт. / Бурячок А.А., Гнатюк Г.М., Головащук С.І. та ін. Київ, 2006. Т. 1.
12. Словник української мови : в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І.К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980 [СУМ].
13. Українські народні думи та історичні пісні. Київ : Веселка. 1990. 239 с.
14. Чабаненко В.А. Стилїстика експресивних засобів української мови. Запоріжжя, 2002. 351 с.

Betsenko T. To the question of the concept of aesthetics of language

Summary. The article attests an attempt to clarify the concept of aesthetics of a language as its phenomenal feature. We comprehend the aesthetics of a language as its characteristic feature, the property of units of all levels to create the emotionality of a statement, the ability to form an emotionally expressive color, to make evaluative. Aesthetics of a language is also the ability of units to produce emotionally expressive coloring of thought on the basis of latent (“jammed”) or obvious imagery; potential feature of units of all levels generate sensuality, emotionality, appreciation. It has been established that at the same time the aesthetics of the language (units of all its levels) as a sign and super-sign substance is manifested in the ability to fix (signify, convey)

the mental and physical sensations of a person, his ability to feel and perceive the environment. As a result, an aesthetic feeling arises – a person’s emotional reaction to aesthetic values recreated with the help of linguistic signs.

Aesthetics of the language is comparable with the concepts of connotation, stylistic effect (marking).

As we are convinced, in the language there are words with a noticeable aesthetic content, words with expressive emotional assessment.

Language (in textual implementation) is capable of producing all kinds of emotions – both positive and negative (joy, sadness, shame, condemnation or uplift, approval, envy, etc.). In turn, emotions generate emotional reactions (for example, fear, anger) and emotional states (excitement, oppression (depression), fear, anxiety).

A special area of the aesthetic is recognized as the artistic language (the language of artistic creation), the verbal-figurative organization of folklore genres.

Idealization and symbolism of artistic-figurative reality are created thanks to and on the basis of units of all levels of the linguistic structure (pre-sign, half-sign, sign and super-sign) and are implemented in the language / speech practice of native speakers.

Key words: aesthetics of the language, word-sign, figurative units, verbal-figurative signs, aesthetics of utterance, connotation, assessment.